

TALABALARDA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION-PEDAGOGIK YONDASHUVNING SAMARADORLIGI

Abdurasulova Dilrabo

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi kafedrası mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22045782>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy pedagogik masalalari tahlil qilinadi. Muallif innovatsion-pedagogik yondashuvning mohiyati, tarkibiy tuzilishi va uni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini yoritadi. Tadqiqot davomida keys-stadi, loyihaviy ta'lim, rolli o'yinlar, madaniyatlararo dialog treninglari kabi interfaol usullarning talabalar bilim, ko'nikma va munosabatlariga ta'sirini aniqlash maqsadida pedagogik eksperiment o'tkazilgan. Olingan natijalar innovatsion-pedagogik yondashuvning an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan yuqori samaradorlik ko'rsatganini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo kompetensiya, innovatsion-pedagogik yondashuv, interfaol metodlar, oliy ta'lim, madaniyatlararo muloqot, pedagogik eksperiment, talabalar shaxsiy rivojlanishi.

Kirish

Globalashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro akademik almashinuv dasturlarining kengayishi va mehnat bozorining transmilliylashuvi zamonaviy mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga, balki turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qila olish, madaniy farqlarni to'g'ri anglash va ularga hurmat bilan yondashish qobiliyatiga ega bo'lishni talab etmoqda. Shu sababli madaniyatlararo kompetensiya oliy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish" bo'yicha qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar talabalarining nafaqat fanga oid, balki umuminsoniy va madaniyatlararo kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi. Biroq amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ma'ruza-seminar tizimiga asoslangan o'qitish usullari talabalarda madaniyatlararo kompetensiyaning barcha komponentlarini — kognitiv, affektiv va bixevioral jihatlarni — teng darajada rivojlantira olmaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi — talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan innovatsion-pedagogik yondashuvning nazariy asoslarini tizimlashtirish hamda uning amaliy samaradorligini pedagogik eksperiment natijalari orqali asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Madaniyatlararo kompetensiya tushunchasi pedagogika va lingvodidaktika fanlarida keng o'rganilgan bo'lib, ushbu hodisani turlicha talqin etish an'analari shakllangan. Ba'zi tadqiqotchilar uni shaxsning boshqa madaniyat vakili bilan samarali va o'zaro qoniqarli muloqot o'rnata olish qobiliyati sifatida talqin etsalar, boshqalari uni bilim, ko'nikma, munosabat va shaxsiy sifatlarning yaxlit majmuasi sifatida ko'rib chiqadilar.

Madaniyatlararo kompetensiyaning tarkibiy tuzilishi odatda uch asosiy komponentga ajratiladi: kognitiv komponent — o‘z va boshqa madaniyatlar haqidagi bilimlar; affektiv komponent — madaniy farqlarga nisbatan ochiqlik, empatiya va toleranlik; bixevioral komponent — amaliy vaziyatlarda mos xulq-atvor namoyon eta olish qobiliyati. Ushbu uch komponentning uyg‘un rivojlanishi faqat passiv bilim uzatishga asoslangan an‘anaviy metodlar orqali emas, balki talabaning faol ishtirokini talab qiluvchi innovatsion-pedagogik texnologiyalar orqali samarali amalga oshiriladi.

Innovatsion-pedagogik yondashuv deganda biz o‘quv jarayonini tashkil etishning talaba faoliyatini markazga qo‘yuvchi, muammoli-izlanuvchanlik xususiyatiga ega, interfaol va amaliyotga yo‘naltirilgan usullar majmuasini tushunamiz. Bunday yondashuvning asosiy tamoyillari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: talabaning faol sub‘ekt sifatidagi ishtiroki, o‘qitish jarayonining kontekstuallashuvi, refleksiyaga asoslangan baholash, hamda hamkorlikda ta‘lim olish (kollaborativ ta‘lim) tamoyillari.

Xorijiy va mahalliy pedagogik tadqiqotlarda madaniyatlararo kompetensiyaning rivojlantirishning samarali vositalari sifatida keys-stadi metodi, loyihaviy ta‘lim, rolli va simulyatsion o‘yinlar, madaniyatlararo treninglar, virtual almashinuv dasturlari (masalan, Erasmus+ virtual mobillik loyihalari), hamda reflektiv kundaliklar yuritish kabi usullar keng yoritilgan. Biroq ushbu usullarning O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimi sharoitida qo‘llanilishi va ularning kompleks samaradorligini o‘lchash bo‘yicha tadqiqotlar hali yetarli emas, bu esa mazkur ishning dolzarbligini belgilaydi.

Shu bilan birga, madaniyatlararo kompetensiyaning rivojlantirish masalasi faqat chet tili yoki mintaqashunoslik fanlari doirasida emas, balki barcha yo‘nalishdagi bakalavriat dasturlarida fanlararo tarzda hal etilishi lozimligi bugungi kunda pedagogik jamoatchilik tomonidan keng tan olinmoqda. Buning sababi shundaki, madaniyatlararo kompetensiya universal xususiyatga ega bo‘lib, u muhandis, iqtisodchi, shifokor yoki huquqshunos kabi turli sohalar mutaxassislarining professional faoliyatida ham muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion-pedagogik yondashuvni nafaqat gumanitar, balki texnik va tabiiy fanlar yo‘nalishlarida ham tatbiq etish istiqbolli hisoblanadi.

Innovatsion-pedagogik yondashuvning yana bir muhim jihati — u talabaning o‘quv jarayonidagi mas‘uliyatini oshiradi. An‘anaviy tizimda talaba ko‘pincha passiv qabul qiluvchi rolida qoladi, holbuki madaniyatlararo kompetensiya kabi murakkab, ko‘p qatlamli sifatni shakllantirish uchun talabaning shaxsiy tajribasi, tanqidiy fikri va his-tuyg‘ulari faol jalb etilishi zarur. Aynan shu sababdan tadqiqotchilar “tajribaga asoslangan ta‘lim” (experiential learning) nazariyasini madaniyatlararo pedagogikaning nazariy poydevori sifatida ko‘rsatishadi: Kolbning tajribaviy ta‘lim tsikli — aniq tajriba, reflektiv kuzatuv, mavhum kontseptuallashtirish va faol eksperimentlashtirish bosqichlaridan iborat bo‘lib, u innovatsion-pedagogik metodlarning nazariy asosini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot 2024–2025 o‘quv yilida bir nechta oliy ta‘lim muassasasining bakalavriat bosqichi talabalari ishtirokida amalga oshirildi. Tadqiqotda jami 84 nafar talaba ishtirok etdi, ular tajriba (n=42) va nazorat (n=42) guruhlariga bo‘lindi. Tajriba guruhida ta‘lim jarayoni innovatsion-pedagogik yondashuv asosida — keys-stadi, loyihaviy topshiriqlar, madaniyatlararo simulyatsion o‘yinlar va reflektiv suhbatlar orqali tashkil etildi. Nazorat guruhida esa an‘anaviy ma‘ruza-amaliy mashg‘ulot tizimi saqlanib qolindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: pedagogik kuzatuv, so'rovnoma (Bennett modeli asosida ishlab chiqilgan moslashtirilgan anketa), pedagogik eksperiment (aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlari), hamda olingan natijalarni matematik-statistik qayta ishlash (Styudent t-mezoni). Madaniyatlararo kompetensiya darajasi uch mezon — bilim, munosabat va xulq-atvor ko'nikmalari bo'yicha 100 balllik shkalada baholandi.

Aniqlovchi bosqichda ikkala guruhda ham talabalarning boshlang'ich madaniyatlararo kompetensiya darajasi o'lchandi va statistik jihatdan ahamiyatli farq aniqlanmadi ($p>0,05$), bu esa guruhlarining boshlang'ich holati bo'yicha tengligini tasdiqladi. Shakllantiruvchi bosqich 14 hafta davomida olib borildi.

Shakllantiruvchi bosqichning har bir mashg'uloti aniq tuzilishga ega bo'lib, u quyidagi izchil bosqichlardan iborat edi: motivatsion kirish (5–7 daqiqa), asosiy interfaol topshiriq (25–30 daqiqa), kichik guruhlarda muhokama (10–15 daqiqa) va yakuniy refleksiya (5–10 daqiqa). Bunday tuzilma talabalarning e'tiborini uzoq vaqt saqlab qolish, olingan bilimlarni darhol amaliyotga tatbiq etish hamda o'z tajribasini og'zaki yoki yozma shaklda ifodalash imkonini berdi. O'qituvchi mashg'ulotlar davomida fasilitator vazifasini bajardi, ya'ni tayyor javoblarni taqdim etish o'rniga talabalarni mustaqil xulosalar chiqarishga yo'naltiruvchi savollar berdi.

Tadqiqot ishonchliligini ta'minlash maqsadida ikkita mustaqil ekspert (pedagogika fanlari nomzodlari) talabalarning yozma ishlari va taqdimotlarini bir-biridan mustaqil ravishda baholadi, ekspertlar o'rtasidagi kelishuv koeffitsiyenti (Koen kappa) 0,81 ni tashkil etib, yuqori darajadagi ishonchlilikni ko'rsatdi. Bundan tashqari, tadqiqot davomida talabalarning roziligi va konfidensiallik tamoyillariga qat'iy rioya qilindi.

Natijalar va muhokama

Eksperiment yakunida o'tkazilgan nazorat o'lchovlari tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida sezilarli farqlarni ko'rsatdi. Quyidagi jadvalda ikkala guruhning eksperiment oldi va eksperiment keyingi ko'rsatkichlari umumlashtirilgan holda keltirilgan.

Ko'rsatkich	Tajriba guruhi (oldin)	Tajriba guruhi (keyin)	Nazorat guruhi (oldin)	Nazorat guruhi (keyin)
Bilim komponenti	54,2	78,6	53,8	61,4
Munosabat komponenti	58,1	81,3	57,6	63,9
Xulq-atvor komponenti	50,7	76,9	51,2	58,5
Umumiy ko'rsatkich	54,3	78,9	54,2	61,3

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha uch komponent bo'yicha o'sish nazorat guruhiga qaraganda sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Xususan, umumiy ko'rsatkich tajriba guruhida 24,6 balga, nazorat guruhida esa atigi 7,1 balga oshgan. Styudent t-mezoni bo'yicha hisoblangan t-farq=6,84 qiymati erkinlik darajasi va tanlangan ahamiyatlilik darajasi ($p<0,01$) uchun kritik qiymatdan yuqori bo'lib, bu farqning tasodifiy emasligini, ya'ni innovatsion-pedagogik yondashuvning statistik jihatdan ahamiyatli ta'siri borligini tasdiqlaydi.

Sifat tahlili natijalari shuni ko'rsatdiki, keys-stadi va loyihaviy topshiriqlar talabalarda tanqidiy fikrlash va nostandart vaziyatlarda madaniy jihatdan mos qaror qabul qilish

ko'nikmalarini rivojlantirishga xususan ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Rolli o'yinlar va simulyatsion mashg'ulotlar esa talabalarining empatiya darajasini oshirish, o'zga madaniyat vakillarining nuqtai nazarini tushunish ko'nikmasini shakllantirishda samarali bo'lgan. Reflektiv kundaliklar yuritish talabalarga o'z tajribalarini chuqur anglash va shaxsiy rivojlanishni kuzatib borish imkonini bergan.

Shuningdek, tadqiqot davomida o'qituvchining roli ham o'zgarganligi kuzatildi: an'anaviy “bilim uzatuvchi” maqomidan “jarayonni tashkil etuvchi va rag'batlantiruvchi” maqomiga o'tish talabalarining mustaqil fikrlash va o'zaro hamkorlik ko'nikmalarini yanada rivojlantirdi. Bu holat innovatsion-pedagogik yondashuvning nafaqat kognitiv, balki shaxsiy-rivojlantiruvchi salohiyatini ham ochib berdi.

Olingan natijalar xorijiy tadqiqotchilarning madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda interfaol va tajribaga asoslangan usullarning ustuvorligi haqidagi xulosalarini tasdiqlaydi hamda O'zbekiston oliy ta'lim tizimi sharoitida ushbu yondashuvni tizimli tatbiq etish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham aniqlandi. Birinchidan, tanlanma hajmi (84 nafar talaba) natijalarni butun talabalar populyatsiyasiga to'liq umumshtirish imkonini bermaydi, shu sababli kelgusi tadqiqotlarda kengroq va turli yo'nalishdagi talabalar tanlanmasini jalb etish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, tadqiqot bir semestr davomida olib borilganligi sababli, erishilgan natijalarning uzoq muddatli barqarorligi masalasi ochiq qolmoqda — bu esa longitudinal (uzoq muddatli kuzatuv) tadqiqotlar o'tkazish zaruratini keltirib chiqaradi. Uchinchidan, xulq-atvor komponenti bo'yicha o'sish boshqa ikki komponentga nisbatan biroz sekinroq kechganligi kuzatildi, bu esa xulq-atvor darajasidagi o'zgarishlar kognitiv va affektiv o'zgarishlarga qaraganda ko'proq vaqt va mashq talab qilishini ko'rsatadi.

Shunga qaramay, ushbu cheklovlar tadqiqotning asosiy xulosasi — innovatsion-pedagogik yondashuvning an'anaviy usullarga nisbatan sezilarli ustunligi — ga putur yetkazmaydi, balki kelgusi tadqiqotlar uchun aniq yo'nalishlarni belgilab beradi.

Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida o'qituvchilar uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, keys-stadi topshiriqlarini tanlashda voqealarning haqiqiy hayotiy vaziyatlarga yaqinligi va talabalar uchun tushunarli kontekstga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi; mavhum yoki haddan tashqari murakkab keyslar talabalarining motivatsiyasini pasaytirishi mumkin. Ikkinchidan, rolli o'yinlar va simulyatsiyalarni tashkil etishda o'qituvchi tayyor “to'g'ri javob”ni taqdim etishdan tiyilishi, aksincha, talabalarni turli talqinlarni mustaqil taqqoslashga yo'naltirishi lozim. Uchinchidan, reflektiv kundaliklarni baholashda tavsif emas, balki tahliliy chuqurlik asosiy mezon sifatida qabul qilinishi kerak.

Shuningdek, innovatsion-pedagogik yondashuvni institutsional darajada joriy etish uchun oliy ta'lim muassasalari rahbariyati tomonidan quyidagi tashkiliy chora-tadbirlar ko'rilishi maqsadga muvofiq: o'qituvchilar uchun madaniyatlararo pedagogika bo'yicha muntazam seminar-treninglar tashkil etish, fanlararo integratsiyalashgan o'quv modullarini ishlab chiqish bo'yicha ishchi guruhlar tuzish, hamda talabalar bilim va ko'nikmalarini baholashning yangi, kompetensiyaga yo'naltirilgan mezonlarini joriy etish. Bunday kompleks yondashuv talabalarining nafaqat akademik, balki ijtimoiy-madaniy jihatdan ham raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Alohida ta’kidlash joizki, innovatsion-pedagogik yondashuvni joriy etishda o’qituvchining kasbiy tayyorgarligi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Tajriba shuni ko’rsatadiki, interfaol metodlarni yuzaki, faqat tashqi shakl sifatida qo’llash kutilgan natijani bermaydi — aksincha, o’qituvchi ushbu metodlarning pedagogik-psixologik mohiyatini chuqur anglagan, guruh dinamikasini boshqara oladigan va murakkab, ba’zan ziddiyatli vaziyatlarda ham talabalarni konstruktiv muhokamaga yo’naltira oladigan bo’lishi zarur. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida professor-o’qituvchilar uchun madaniyatlararo pedagogika bo’yicha uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yo’lga qo’yish strategik ahamiyatga ega.

Xulosa

O’tkazilgan tadqiqot talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda innovatsion-pedagogik yondashuvning an’anaviy usullarga nisbatan sezilarli darajada yuqori samaradorlikka ega ekanligini nazariy va amaliy jihatdan asosladi. Keys-stadi, loyihaviy ta’lim, rolli o’yinlar va reflektiv metodlarning uyg’unlashtirilgan holda qo’llanilishi talabalarning bilim, munosabat va xulq-atvor komponentlari bo’yicha kompleks rivojlanishini ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, oliy ta’lim muassasalarining o’quv rejalariga madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan maxsus modul yoki fanlararo integratsiyalashgan mashg’ulotlarni kiritish; ikkinchidan, professor-o’qituvchilar uchun innovatsion-pedagogik texnologiyalar bo’yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish; uchinchidan, talabalar uchun xalqaro virtual almashinuv va hamkorlik loyihalarida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu yondashuvning turli ta’lim yo’nalishlari va uzoq muddatli istiqbolda talabalar kasbiy faoliyatiga ta’sirini o’rganish dolzarb bo’lib qolmoqda.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot innovatsion-pedagogik yondashuvni oliy ta’lim amaliyotiga tatbiq etish alohida fanga oid metodik masala emas, balki ta’lim sifatini yaxshilashning strategik yo’nalishlaridan biri ekanligini ko’rsatadi. Zamonaviy oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisi nafaqat chuqur nazariy bilimga, balki turli madaniy kontekstlarda samarali faoliyat yurita olish qobiliyatiga ega bo’lishi lozim, va bu qobiliyat tasodifan emas, balki maqsadli, ilmiy asoslangan pedagogik texnologiyalar orqali izchil shakllantirilishi kerak.

Kelgusi tadqiqotlar uchun bir qator istiqbolli yo’nalishlarni belgilash mumkin. Xususan, innovatsion-pedagogik yondashuvning turli fan yo’nalishlari (texnika, tibbiyot, iqtisodiyot) kontekstida qanday moslashtirilishi, raqamli texnologiyalar — virtual reallik, sun’iy intellektga asoslangan simulyatsiyalar — vositasida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari, hamda mazkur yondashuvning talabalarning kelgusi kasbiy faoliyatidagi uzoq muddatli ta’sirini o’rganish alohida ilmiy qiziqish uyg’otadi. Bunday tadqiqotlar nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki O’zbekiston oliy ta’lim tizimini xalqaro andozalar darajasiga yaqinlashtirishga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni. — Toshkent, 2019.
2. Deardorff D. K. The SAGE Handbook of Intercultural Competence. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2009.

3. Bennett M. J. Towards Ethnorelativism: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity // Education for the Intercultural Experience. — Yarmouth: Intercultural Press, 1993. — P. 21–71.
4. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. — Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
5. Yo‘ldoshev J. G‘. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
6. Тожиев М. Педагогик инновациялар: назария ва амалиёт. — Тошкент: Fan va texnologiya, 2020.
7. Fantini A. E. A Central Concern: Developing Intercultural Competence // SIT Occasional Papers Series. — 2000. — Issue 1. — P. 25–42.
8. Ochilov M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
9. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. — 3rd ed. — New York: McGraw-Hill, 2010.
10. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2019.